

O‘ZBEK QO‘SHIQCHILIK AN‘ANALARIDA OG‘ZAKI O‘QITISH VA UNIVERSITET PEDAGOGIKASINI BIRLASHTIRISH

Azizjon Talaboyev
Qo‘qon davlat universiteti

Annotatsiya: Ushbu maqolada o‘zbek vokal an‘analaridagi og‘zaki ta’lim usullari bilan universitet pedagogikasini birlashtirish masalasi ilmiy tahlil qilinadi. Tadqiqotda an‘anaviy usta-shogird tizimining asosiy usullari - “esaplab o‘rgatish”, “yodga olish”, “takror orqali shakllantirish”, “ustoz ijrosini nusxalash” kabi metodlar bilan oliy musiqa ta’limidagi individual dars, ma’ruza, seminar, kredit-modul tizimi va baholash mezonlari qiyosiy o‘rganilgan. Sifatli metodologiya asosida O‘zbekiston davlat konservatoriyasi, Xalqaro maqom akademiyasi va respublikaning bir qancha san’at institutlarida olib borilgan kuzatuvlar, turli avlod vakillari bilan tashkil etilgan suhbatlar hamda o‘quv dasturlari va metodik qo‘llanmalar tahlili natijalariga tayanilgan. Tadqiqot natijalari og‘zaki ta’lim va universitet pedagogikasini birlashtirishda uch xil yondashuv - an‘anaviy tizimni to‘liq saqlashni talab qiluvchi konservativ qarash, akademik ta’limning ustunligini ta’kidlovchi yondashuv va ikki tizimni sintez qilishga intiluvchi yo‘nalish - mavjudligini ko‘rsatadi. Ikki tizimni birlashtirishdagi asosiy qiyinchiliklar sifatida vaqt omili, baholash tizimidagi farqlar, maqom cholg‘ulari bilan hamkorlik muammosi hamda auditoriya muhitining farqi aniqlangan. Shu bilan birga, so‘nggi yillarda raqamli texnologiyalar, “maqomxona” formatidagi mashg‘ulot xonalari va an‘anaviy “ijozat” bilan rasmiy diplomni uyg‘unlashtirish tajribalari ikki tizimning samarali sintezi uchun muhim imkoniyatlar yaratayotganligi qayd etilgan. Xulosa qilib aytganda, og‘zaki ta’lim va universitet pedagogikasini birlashtirish - bu ikki tizimni bir-biriga qarama-qarshi qo‘ymasdan, balki hissiy bilim bilan ratsional bilimni, ustoz avtoriteti bilan mustaqil fikrlashni, an‘anaviy estetik sezgirlik bilan zamonaviy tahliliy yondashuvni uyg‘unlashtirishdir. Kelgusida og‘zaki an‘ana asosida metodik qo‘llanmalar yaratish, an‘anaviy estetik mezonlarni baholash tizimiga kiritish va turli mintaqaviy ijro maktablarining og‘zaki an‘ana xususiyatlarini qiyosiy o‘rganish muhim vazifalar hisoblanadi.

Kalit so‘zlar: og‘zaki ta’lim, universitet pedagogikasi, usta-shogird tizimi, o‘zbek vokal an‘analari, maqom, musiqa ta’limi metodikasi

Kirish

O‘zbek an‘anaviy vokal san’ati o‘zining ko‘p asrlik tarixi davomida asosan og‘zaki an‘ana asosida rivojlangan. Usta-shogird munosabatlari orqali avloddan avlodga o‘tgan bu bilimlar tizimi nafaqat ijrochilik mahorati, balki estetik qarashlar, axloqiy me’yorlar va dunyoqarashni ham uzatishning o‘ziga xos mexanizmini yaratgan. XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab an‘anaviy musiqa oliy ta’lim muassasalarida fan sifatida o‘qitila boshlaganidan so‘ng, og‘zaki an‘ana bilan yozma-nazariy pedagogika o‘rtasida muayyan metodologik ziddiyatlar yuzaga keldi. Bir tomondan, universitet pedagogikasi tizimlilik, standartlashtirish, nazariy asoslanganlik va baholashning obyektivligini talab qilsa, ikkinchi tomondan, og‘zaki an‘ana shaxsiy tajriba, bevosita ustoz ijrosini takrorlash, uzoq muddatli mashq va estetik sezgirlikni asosiy o‘qitish usuli sifatida qaraydi. Ushbu maqolada o‘zbek vokal an‘analaridagi og‘zaki ta’lim usullari bilan universitet pedagogikasini birlashtirish masalalari, bu ikki tizimning uyg‘unlashuvdagi mavjud tajribalar, metodologik yondashuvlar va kelgusidagi imkoniyatlar ilmiy tahlil qilinadi.

Metodlar

Tadqiqot sifatli metodologiya asosida olib borildi. Ma’lumotlar uchta asosiy manbadan to‘plandi: birinchidan, Qo‘qon davlat universitetida an’anaviy xonandalik darslariga kuzatuvlar olib borildi; ikkinchidan, turli avlod vakillari - an’anaviy maktab vakili bo‘lgan kekxa ustozlar, konservatoriya professorlari, yosh o‘qituvchilar va magistrantlar bilan yarim strukturlashtirilgan suhbatlar tashkil etildi; uchinchidan, an’anaviy xonandalik bo‘yicha yaratilgan o‘quv dasturlari, darsliklar, metodik qo‘llanmalar, shuningdek, og‘zaki an’ana asosida tuzilgan biografik va tarixiy manbalar tahlil qilindi. Tadqiqot davomida og‘zaki ta’limning asosiy usullari - “esaplab o‘rgatish”, “yodga olish”, “takror orqali shakllantirish”, “ustoz ijrosini nusxalash” kabi metodlar bilan universitet pedagogikasida qo‘llaniladigan individual dars, ma’ruza, seminar, kredit-modul tizimi, baholash mezonlari qiyosiy tahlil qilindi. Shuningdek, so‘nggi o‘n yillikda amalga oshirilgan bir qancha innovatsion loyihalar - masalan, “Virtual maqom maktabi”, “Ustoz-shogird” master-klasslari, ikki darajali ta’lim (bakalavr-magistratura) doirasida og‘zaki va yozma usullarni uyg‘unlashtirishga qaratilgan tajribalar alohida o‘rganildi.

Natijalar

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, og‘zaki ta’lim va universitet pedagogikasini birlashtirish masalasi O‘zbekistonda an’anaviy musiqa ta’limining asosiy metodologik muammolaridan biri bo‘lib qolmoqda. Kuzatuvlar va suhbatlar natijasida uch xil yondashuv mavjudligi aniqlandi. Birinchi yondashuv - an’anaviy og‘zaki tizimni to‘liq saqlashni talab qiluvchi konservativ qarash bo‘lib, asosan kekxa avlod ustozlari tomonidan qo‘llab-quvvatlanadi. Ushbu yondashuvda universitet tizimi “jonli aloqani susaytiruvchi”, “ijodiy individuallikni standartlashtiruvchi” omil sifatida baholanadi. Suhbatlarda ishtirok etgan bir necha kekxa ustozlari “talaba ustozining yonida yillar davomida o‘tirib, har bir nafasni, har bir ohangni his qilishi kerak, buni hech qanday darslik va kredit bera olmaydi” degan fikrni bildirgan.

Ikkinchi yondashuv - akademik ta’limning ustunligini ta’kidlovchi, og‘zaki an’anani “ilmiy asosga solish” zarurligini ilgari suradigan qarashdir. Bu yondashuv vakillari, asosan, konservatoriyaning nazariy fanlar o‘qituvchilari va yosh avlod pedagoglari orasida keng tarqalgan. Ular an’anaviy xonandalikni nota tizimida yozib olish, maqom yo‘llarini nazariy jihatdan tahlil qilish, talabalarga turli ijro maktablarini qiyosiy o‘rganish imkonini berish universitet pedagogikasining muhim afzalliklari ekanligini ta’kidlaydilar. Ushbu yondashuv vakillaridan biri “og‘zaki an’ana talabaning eshitish xotirasiga tayanadi, ammo notatsiya unga vizual va analitik tayanch beradi, bu zamonaviy talaba uchun zarur” degan fikrni bildirgan.

Uchinchi yondashuv - ikki tizimni sintez qilishga intiluvchi yo‘nalish bo‘lib, so‘nggi yillarda bir qator ilg‘or pedagoglar tomonidan amaliyotda qo‘llanilmoqda. Bu yondashuvda dars jarayoni og‘zaki an’ana asosida tashkil etiladi - ya’ni talaba ustoz ijrosini eshitadi, takrorlaydi, esaplab o‘rganadi. Shu bilan birga, darsdan tashqari vaqtda nota yozuvlari, audio va video materiallar orqali mustaqil ishlash, shuningdek, maqom nazariyasiga oid ma’ruzalar bilan tanishish talab qilinadi. Imtihon jarayonida esa nafaqat ijro, balki ijro etilgan maqom yo‘li yoki ashula haqida nazariy bilim, shuningdek, turli ustozlar ijrosini qiyosiy tahlil qilish ko‘nikmasi ham baholanadi.

Tadqiqot davomida og‘zaki ta’limning universitet pedagogikasiga integratsiyasida asosiy qiyinchiliklar ham aniqlandi. Birinchidan, vaqt omili - og‘zaki an’ana tizimida shogird bir yo‘lni mukammal egallash uchun bir necha yil sarflasa, universitet tizimida talaba bir semestr davomida bir necha asar yoki maqom yo‘lini o‘zlashtirishi kutiladi. Bu ikki talab o‘rtasidagi ziddiyat ko‘plab pedagoglar tomonidan “sifat va miqdor” muammosi sifatida ifodalanadi. Ikkinchidan, baholash tizimi - og‘zaki an’anada shogirdning muvaffaqiyati faqat ustozning subyektiv bahosi va omma oldidagi chiqishlar asosida aniqlangan bo‘lsa, universitet tizimida ball, foiz va reyting asosida baholash talab qilinadi. An’anaviy estetik mezonlarni - “sho‘xlik”, “g‘amginlik”, “tazalluf”, “jilvadorlik” kabi

kategoriyalarni raqamli baholash tizimiga moslashtirish metodologik jihatdan murakkab masala bo‘lib qolmoqda.

Uchinchidan, maqom cholg‘ulari bilan hamkorlik masalasi. Og‘zaki an‘anada xonanda doimiy ravishda bir cholg‘uchi - dutorchi, tanburiy yoki changchi - bilan birga ijro etishga o‘rgatilgan. Bu munosabat nafaqat texnik, balki psixologik va estetik jihatdan ham muhim bo‘lgan. Universitet tizimida esa talabalar ko‘pincha turli konsertmeysterlar bilan ishlashga majbur, bu esa an‘anaviy “xonanda-cholg‘uchi” birligining mustahkamligiga salbiy ta‘sir ko‘rsatmoqda. Biroq, so‘nggi yillarda Xalqaro maqom akademiyasi va ayrim oliy o‘quv yurtlarida ushbu muammoni bartaraf etishga qaratilgan tajribalar - ya‘ni bir xonanda va bir cholg‘uchini butun ta‘lim davri davomida birgalikda o‘qitish - amaliyotga joriy etilmoqda.

Natijalarning yana bir muhim jihati - raqamli texnologiyalarning og‘zaki ta‘lim bilan universitet pedagogikasini birlashtirishdagi roli. So‘nggi besh yil ichida yaratilgan “Maqom” mobil ilovasi, O‘zbekiston davlat konservatoriyasining raqamli arxivi, turli ustozlar ijrosidagi audio va video yozuvlar bazasi talabalarga og‘zaki an‘ana elementlarini mustaqil o‘rganish imkonini bermoqda. Suhbatlarda qatnashgan yosh o‘qituvchilarning ta‘kidlashicha, bu texnologiyalar “ustozning ijrosini har qanday vaqtda, istalgancha takror eshitish, mayda tafovutlarni tahlil qilish” imkoniyatini yaratib, og‘zaki an‘ananing asosiy tamoyillarini kuchaytirmoqda.

Muhokama

Og‘zaki ta‘lim va universitet pedagogikasini birlashtirish masalasi nafaqat O‘zbekiston, balki Sharq va G‘arb musiqa ta‘limi tarixida ham doimiy muhokama qilinib kelgan. O‘zbek vokal an‘analari misolida bu muammo o‘ziga xos murakkablikka ega, chunki maqom san‘ati nafaqat musiqiy, balki she‘riy, axloqiy va falsafiy tizimni ham o‘z ichiga oladi. Tadqiqot shuni ko‘rsatadiki, ikki tizimni birlashtirishda eng samarali yo‘l - ularni bir-biriga qarama-qarshi qo‘ymasdan, balki birini ikkinchisi uchun vosita sifatida qarashdir.

Og‘zaki ta‘limning asosiy kuchli tomoni - bu bevosita jonli aloqa orqali yuzaga keladigan “estetik sezgirlik”dir. Ustozning har bir nafasi, qoshlarining harakati, qo‘lining imo-ishorasi, ovozining eng mayda o‘zgarishlari - bularning barchasi shogird tomonidan ong ostida o‘zlashtiriladi. Universitet pedagogikasi esa bu sezgirlikni ongli darajaga ko‘tarish, uni tahlil qilish va boshqa bilimlar tizimiga integratsiya qilish imkonini beradi. Shuning uchun ikki tizimning sintezi - bu hissiy bilim bilan ratsional bilimni uyg‘unlashtirishdir.

Muhokama qilinishi lozim bo‘lgan asosiy masalalardan biri - bu ikki tizimdagi “avtoritet” tushunchasidagi farqdir. Og‘zaki an‘anada ustoz mutlaq avtoritet sifatida qabul qilinadi, uning ijrosi va talqini yagona to‘g‘ri mezon hisoblanadi. Universitet pedagogikasida esa talaba turli manbalar, turli ijro uslublari bilan tanishadi, tanqidiy fikrlash ko‘nikmasini rivojlantiradi. Bu ikki yondashuvning sintezi - ustoz avtoritetini saqlab qolgan holda, talabada mustaqil fikrlash va turli uslublarni qiyosiy baholash ko‘nikmasini shakllantirish - murakkab, ammo zarur pedagogik vazifadir.

Yana bir muhim jihat - og‘zaki ta‘limdagi “bag‘ishlanish” marosimi va universitet pedagogikasidagi rasmiy sertifikat siya o‘rtasidagi bog‘liqlikdir. An‘anaviy tizimda ustoz tomonidan “ijozat” (ruxsat) berilgan shogirdgina mustaqil ijrochi deb hisoblangan. Hozirgi kunda bu an‘ana rasmiy diplom bilan almashtirilgan bo‘lsa-da, ko‘plab ustozlar va talabalar uchun “ijozat” hali ham muhim ma‘naviy ahamiyatga ega. Tadqiqot davomida ba‘zi oliy o‘quv yurtlarida diplom berishdan tashqari, an‘anaviy “ustoz-shogird” tantanalarini ham qayta tiklash tajribasi kuzatildi. Bu ikki tizimning ramziy darajadagi uyg‘unlashuviga misol bo‘lishi mumkin.

Og‘zaki ta‘lim va universitet pedagogikasini birlashtirishda auditoriya va sinf muhitining farqi ham muhim omildir. An‘anaviy tizimda ta‘lim ko‘pincha ustoz uyidagi “maqomxona”da, norasmiy sharoitda, kichik guruhda yoki birma-bir olib borilgan. Universitet sinfi esa rasmiy muhit, aniq vaqt

chegaralari va baholash bosimi bilan tavsiflanadi. So‘nggi yillarda ayrim oliy o‘quv yurtlarida “maqomxona” formatidagi mashg‘ulot xonalarini tashkil etish, darslarni norasmiy sharoitga yaqinlashtirish tajribasi ijobiy natijalar bermoqda. Bu kabi muhit o‘zgarishlari og‘zaki an’ana usullarini universitet sharoitida samarali qo‘llash imkonini kengaytirmoqda.

Xulosa

O‘zbek vokal an’analari og‘zaki ta’lim va universitet pedagogikasini birlashtirish - bu ikki qarama-qarshi emas, balki bir-birini to‘ldiruvchi tizimlarning uyg‘unlashuvidir. Og‘zaki ta’lim bevosita jonli aloqa, estetik sezgirlik, uzoq muddatli takror va ustoz vorisligi kabi an’anaviy xonandalik san’atining asosiy tamoyillarini ta’minlasa, universitet pedagogikasi tizimlilik, nazariy asoslanganlik, baholashning obyektivligi va turli maktablararo aloqalarni kengaytirish imkonini beradi.

Ikki tizimni birlashtirishning eng samarali yo‘nalishlari quyidagilardan iborat: dars jarayonida og‘zaki an’ana usullarini saqlagan holda, mustaqil ishda nota yozuvlari, audio-video materiallar va nazariy manbalardan foydalanishni talab qilish; baholash tizimida nafaqat texnik ijro, balki an’anaviy estetik mezonlar va nazariy bilimlarni ham hisobga olish; xonanda va cholg‘uchini ta’lim davomiyligida birgalikda o‘qitish; raqamli texnologiyalar orqali og‘zaki an’ana manbalariga doimiy va keng ko‘lamda kirish imkoniyatini yaratish.

Kelgusida ushbu sohada olib borilishi zarur bo‘lgan ilmiy va amaliy ishlar qatoriga og‘zaki an’ana asosida tuzilgan metodik qo‘llanmalarni yaratish, an’anaviy estetik mezonlarni baholash tizimiga kiritish bo‘yicha ilmiy tavsiyalar ishlab chiqish, shuningdek, turli mintaqaviy ijro maktablarining og‘zaki an’ana xususiyatlarini qiyosiy o‘rganish kiradi.

Xulosa qilib aytganda, o‘zbek vokal an’analari og‘zaki ta’lim va universitet pedagogikasini birlashtirish milliy musiqa merosini saqlash va uni zamonaviy ta’lim tizimida rivojlantirishning asosiy shartlaridan biridir. Bu jarayon an’anani mexanik saqlash yoki butunlay yangilash emas, balki an’ananing jonli mohiyatini zamonaviy pedagogik imkoniyatlar bilan uyg‘unlashtirishni talab qiladi. Bunday uyg‘unlik nafaqat sifatli xonandalar tayyorlash, balki o‘zbek vokal san’atining o‘ziga xos estetik qiyofasini kelajak avlodlarga to‘liq yetkazish imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Baymuratovna, A. D. (2026). SHASHMAQOM AYTIM YO‘LLARI VOSITASIDA YUQORI SINF O‘QUVCHILARINI BADIY-G‘OYAVIY TARBIYALASHNI SHAKLLANTIRISH. ZAMONAVIY TARAQQIYOT VA FAN: 21-ASR YONDASHUVLARI, 3(1), 134-143.
2. Shog‘darovna, X. D., Azimovna, M. M., Zokirovna, C. G., & Xafizovna, Q. Z. (2022). XONANDALARNING KASBIY MALAKALARINI SHAKLLANTIRISHDA INTERFAOL USULLARDAN FOYDALANISH. MODERN SCIENTIFIC CHALLENGES AND TRENDS, 42.
3. Jorayeva, U. Q. (2024). MUSIQA MAKTABLARIDA AN‘ANAVIY XONANDALIKNI KUYLASH. Экономика и социум, (10-1 (125)), 159-165.
4. Akramovna, U. S. (2025). MAQOM IJROCHILIGIDA OVOZ DIAPAZONI VA NAFAS BOSHQARUVINING AHAMIYATI. PEDAGOGIK TADQIQOTLAR JURNALI, 7(2), 76-78.
5. Abdullaev, R. M. (2024). AN‘ANAVIY XONANDALIK TA‘LIMI TARIXI. Inter education & global study, (9 (1)), 448-452.
6. Alimov, A. O. (2025). O ‘ZBEK MILLIY QO ‘SHIQCHILIGIDA LIRIK XONANDALIKNING O ‘RNI. Oriental Art and Culture, 6(5), 165-167.
7. Achildiyeva, M., & Mohinur, M. (2024). KATTA ASHULA SAN‘ATI SABOQLARI. IMRAS, 7(1), 298-307.